

Пайда Ю.Ю.

кандидат юридичних наук
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

УДК 340.12

ТЕОРЕТИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ І РЕЛІГІЙНОЇ СВОБОДИ

Розглянуто особливості теоретичного обґрунтування прав людини та релігійної свободи з концептуалізації даних понять, з'ясовано засоби та способи дотримання даних прав людини. Висвітлено позицію держави та церкви щодо тлумачення і дотримання релігійної свободи та прав людини.

Ключові слова: права людини, релігійна свобода, теоретична концептуалізація, онтологічні основи.

Постановка проблеми. У світлі європейської філософії концепція прав людини розкривається вже з VIII ст. як затвердження гідності кожної людини, незалежно від її переконань, ідей чи релігійної приналежності. З початку таке поняття прав людини ґрунтувалось на принципах, які були ясними і загальними для всіх людей; на принципах, які дотепер дня зберегли все своє значення, являючи собою підґрунтя культури прав людини. Релігійна свобода як одна із складових частин загальних прав людини також була не менш важливою впродовж всієї історії. Актуальність дослідження прав людини та релігійної свободи полягає у тому, що на даному етапі розвитку суспільства поширеним є явище недотримання прав і релігійних свобод людини.

Проблема самовизначення і самореалізації у сфері світогляду й моралі є наразі однією з найбільш актуальних та неординарних. Ці питання також викликають важливі дискусії та обговорення у соціальній філософській, релігієзнавчій та інших науках. Сутнісній, концептуальній своєрідності свободи релігії, її парадигмальним основам присвячений значний масив наукової, теологічної літератури, спеціальних досліджень.

З початку свого існування організація з безпеки і співробітництва вважала захист релігійної свободи важливим елементом своєї політики для здобуття миру та стабільності у Європі. Проте державна влада не завжди визнає релігійні громади, на відміну від того, як це відбувається, наприклад, щодо організацій громадянського суспільства.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окреслені проблеми прав людини та релігійної свободи були темою досліджень багатьох вітчизняних і зарубіжних учених, теологів. Зібрано суттєво новий теоретичний та емпіричний матеріал, цікаві методологічні підходи в осмисленні феномена прав людини, свободи буття релігій як в Україні, так і

за кордоном. У цьому плані репрезентують філософську та релігієзнавчу зацікавленість роботи різних науковців, які вивчають проблеми, пов'язані зі свободою совісті, зокрема: Л. Филипович, С. Здіорука, М. Бабія, В. Климова, А. Колодного, В. Кременя, А. Пчелінцева, П. Яроцького, К. Дурема, Б. Тірні, Н. Лернера, Т. Ліндхольма, П. Рабіновича, В. Єленського та ін.

Багато із зазначених авторів розглядають проблему релігійної свободи у контексті лише конкретного історичного періоду або в межах певного суспільства чи державного утворення, оскільки великі часові і просторові рамки не дають можливості зосередитись на причинах явища, що вивчається, нівелюють його глибинну суть. Проте немає єдиного комплексного дослідження релігійної свободи у контексті загальних прав людини.

Метою дослідження є з'ясування парадигмальних особливостей категорій «права людини» і «релігійна свобода», які лежать в основі концептуальної матриці філософських досліджень в питаннях свободи совісті.

Виклад основного матеріалу. В першу чергу слід проаналізувати досвід країн Західної Європи, тому що він є своєрідною теоретико-методологічною моделлю, оскільки теорія про природні права людини, які наразі в термінології іменуються як права людини, створилась і сформувалась на християнському Заході. Піднесення й утвердження ідей релігійної свободи в межах європейської духовної культури починається з Нового часу під впливом Реформації. Суттєвий внесок в розуміння та захист релігійної толерантності зробили Б. Спіноза, Д. Локк, а також окремі представники філософії доби Просвітництва.

Без сумніву, подібна точка зору не заперечує важливість інших концепцій щодо ідеалу справедливості й порядку в людських взаєминах, вироблених великими релігійними культурами світу для розвитку людства. Але у формі суб'єктивних природних прав цей ідеал постає саме на Заході. Один з провідних дослідників цієї проблематики Б. Тірні зазначає, що “навіть на Заході вчення про релігійні права з'явилося досить пізно, долаючи опір традиції, яка перед тим безболісно сприйняла інші права людини” [3, с. 131].

Слід також зауважити, що права з історичної точки зору затвердилися найпізніше і виявилися найважчими для сприйняття і найскладнішими щодо практичного втілення. Бенедикт XVI визначив релігійну свободу як «перше з прав, тому що історично воно було затверджено першим і, з іншого боку, має своїм об'єктом конституційний вимір людини, тобто, іншими словами, її відносини з Творцем». Крім того, релігійна свобода як право на життя, віру і повагу трансцендентної гідності людської особистості є джерелом і синтезом всіх інших прав. З цього випливає, як продовжує Бенедикт XVI, що «заперечувати або довільно обмежувати цю свободу означає культивувати обмежене бачення людської особистості. Приховувати суспільну роль релігії означає породжувати несправедливе суспільство, тому що воно непропорційне до істинної природи людської особистості; це означає робити неможливим утвердження справжнього і міцного миру всієї людської сім'ї». Свобода віросповідання означає право людини на вибір релігійного учення і безперешкодне

відправлення культів й обрядів відповідно до цього учення. В суб'єктивному сенсі, тобто як право людини, рівнозначним є поняття свободи релігії, але воно ще означає і право на існування всіх релігій і можливість кожній з них безперешкодно проповідувати віровчення. Проте в ужитку дуже часто всі вказані терміни вживаються як ідентичні [1, с. 201].

Отже, релігійна свобода є фундаментальним правом, яке формує спосіб, за допомогою якого ми взаємодіємо соціально і особисто з оточуючими нас людьми, релігійні погляди яких можуть відрізнятися від наших.

Вагомою для дослідження богословського та етичного підґрунтя прав людини є їх вкоріненість у Богові. Застарілі підходи до прав слід сприймати як апеляцію до гріховної та викривленої емпіричної реальності, яка не може підкріпити собою домагання людьми своїх прав. Тільки звернення до нашого спільного походження з образу і подоби Божої може подолати обмеженість погляду знизу і надійно кладе в основу прав людини непохитну трансцендентну істину [4, с. 543].

У сучасному суспільстві фігурує такий доволі важливий духовно-культурний інститут, як релігія. Її вагомість виявляється не лише в духовному, але й у політичному житті суспільства. Люди задовольняють свої релігійні потреби через церкву. Сучасна держава будує свої взаємовідносини з церквою зазвичай на засадах відокремлення церкви від держави, одночасно проголошуючи нейтралітет щодо її справ, гарантуючи рівноправність усіх релігійних конфесій, допускаючи можливість добровільної релігійної освіти.

Наявність взаємозв'язку між релігією і політикою є очевидною. Релігія ніколи не зводилася лише до віри в Бога і в потойбічне життя, до здійснення релігійних обрядів. Релігія по-своєму пояснює реально існуючий світ і впливає на відносини між людьми. Без релігійної інтерпретації земних відносин між людьми релігія не змогла б виконувати складні соціальні функції, у тому числі й інтегруючу, втратила б свою привабливість, перестала б існувати. Самі причини виникнення нових релігійних рухів, як правило, носили соціально-політичний характер. Такі рухи з'являлися у відповідь на назрілі потреби суспільного життя. Фактично кожне новоутворене релігійне об'єднання виступає як соціально-політичний осередок, а система його переконань – новою соціально-політичною доктриною, що з'являється в релігійній формі. Такою, по суті, є історія виникнення християнства, ісламу, буддизму й інших релігій [3, с. 101].

Відповідно до ст. 18 Загальної декларації прав людини від 10.12.1948 «кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії, це право включає свободу міняти свою релігію чи переконання та свободу сповідувати свою релігію чи переконання як одноосібно, так і разом з іншими, публічно, приватно в ученні, богослужінні, у виконанні релігійних і ритуальних порядків». Подібне визначення містять декілька інших міжнародно-правових актів, наприклад ст. 9 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод, ст. 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ст. 1 Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підс-

таві релігії чи переконань тощо [7, с. 89].

За східним православ'ям, в існуючих нині документах з прав людини зроблено тільки початок; в них немає нічого, що дало б змогу вберегти гідність людей від панування їхнього власного «єго» – найбільш одіозного з усіх видів влади, або від складного розмаїття чинників, задіяних у різноманітних безособових структурах нашого модерного технологічного суспільства [11, с. 342].

Загальновідомо, що будь-яка релігія має виразні, глибоко обґрунтовані норми свого буття: етичні, правові; власні концепти справедливості, особистості та її гідності, прав і свобод, у тому числі релігійної свободи. Релігійна свобода протягом історії розвивалась більше як політично-правова категорія, яка, як правило, зв'язується зі ставленням людини як особистості до релігії. Проте, на нашу думку, недоцільно зводити категорію «релігійна свобода» лише до сфери релігійного чи секулярного світосприйняття, хоч саме із ними вона має прямі взаємозв'язки.

Загалом світоглядна база людини як особистості – це складне, інтегроване переплетіння різних суб'єктизованих цінностей, орієнтирів, ідей, ідеалів релігійного чи арелігійного, раціонального, ірраціонального, філософського, політичного та правового змісту. Тому прив'язка змісту узагальненого поняття до проблем релігійного самовизначення й самореалізації особистості звужує предметне поле її вияву, «деформує» її сутність. Очевидним є і той факт, що релігія в просторі означеної сфери постає лише як один із важливих її структурних елементів, однак не покриває її. Тому, коли йдеться про проблеми вільного самовизначення і самореалізації людини як особи в релігійній площині, цей процес ми характеризуємо через поняття «свобода релігії». Це дає можливість стверджувати, що поняття «свобода совісті» і «свобода релігії» тісно взаємопов'язані, однак не є тотожними. Вони співвідносяться як ціле (свобода совісті) і частина (свобода релігії). Свобода релігії постає як свобода релігійної совісті. Тому, аналізуючи католицький підхід до проблем свободи совісті, варто вести мову про поняття «свобода релігії», «релігійна свобода», «свобода релігійної спільноти», а також «свобода церкви» [8, с. 40].

Відомо, що на початку виникнення і розвитку християнської культури були уже сформульовані і озвучені для широкого загалу принципи християнської віротерпимості. Наприклад, Тертуліан (бл. 160-222 рр.) стверджував, що «природне і цивільне право потребує, щоб кожний міг поклонятися тому, чому бажає» [5, с. 575], роблячи на цій основі висновок-заклик: «Тож дайте можливість одним поклонятися істинному Богу, а іншим – Юпітеру; одним підіймати руки до неба, а іншим – до жертovníка віри» [9, с. 60]. Скажімо, Міланський едикт Костантина I (313 р.) містить ряд положень, згідно з якими утверджується право віруючих на свободу віросповідання: «Нікому не забороняється вільно обирати і дотримуватися християнської віри, і кожному дарується свобода звернути свої думки до тієї віри, яка, на його думку, найбільше йому підходить» [5, с. 575-576]. Але, незважаючи на це, римські імператори активно використовували державну владу для регулювання релігійного життя

за допомогою насильства, підтримуючи ті чи ті релігійні організації через заперечення (знищення) інших релігійних організацій як опозиції.

Августин Блаженний (354-430 рр.), який спочатку виступав проти використання сили щодо релігійної опозиції (єретиків), згодом змінив свою позицію, озвучивши своє кредо (принцип) «*compelle intrate*» («застав увійти»), що співзвучно з біблійним «наполягай увійти, щоб дім мій наповнився» (Лк. 14, 23), згідно з яким людину потрібно «переконати прийти» до церкви.

Відомий діяч католицької церкви Тома Аквінський (бл. 1224-1274 рр.) активно наголошував на тому, що християнам не потрібно насильно залучати до своєї віри нових послідовників. Наприклад, у своїй знаній «Сумі теології» він писав: «Існують невірні, які ніколи не мали християнської віри, це язичники й іудеї, таких у жодному разі не можна насильно залучати до віри, щоб вони повірили, тому що віра є актом волі... Але є невір'я людей, які вже колись прийняли віру, які є єретиками і відступниками. Таких потрібно тілесно примушувати, щоб вони ... дотримувались того, що колись прийняли» [5, с. 576]. Він акцентував на відповідальності щодо дій і вчинків, які стосуються людської совісті: діяти проти совісті завжди погано, навіть тоді, коли совість помиляється («Сума теології»). Згодом св. Альфонс Марія де Лігуорі (1696-1787), а потім фундатори християнської етики розвинули зазначене положення в принцип: особа має моральний обов'язок слідувати настановам своєї совісті [4, с. 199]. Але загалом у Середньовіччі принцип свободи совісті і свободи віросповідання так і не став помітним у контексті морально-правової культури того часу.

Немає жодного сумніву в тому, що джерелом вчення про права людини для православної церкви є основоположна віра в те, що основою усього доброго є Бог. Ідея прав виникає з онтологічної реальності створення людства на образ і подобу Богу. Для православного християнства кожна людина і людство загалом знаходить своє онтологічне буття й дійсність у фундаментальному взаємозв'язку осіб у Святій Трійці. Існує певний порядок у Трійці: Отець є джерелом усього, або «Архе»; Син – народжений від Отця перед усіма віками, Святий Дух ісходить від Отця одвіку. Взаємозалежність не применшує божественності осіб Трійці. Кожна особа визначається через спільну взаємозалежність і через неї знаходить своє розрізнення, проте, хоч у своїх взаємостосунках вони різні, кожна з них є рівною Богові [1, с. 240].

Слід зауважити, що принцип свободи релігії поволі став одним з основних зобов'язань багатьох держав, більшості конфесій і сьогодні є визнаним майже усюди. Принцип свободи релігії, з деякими змінами, законодавчо закріплений у багатьох країнах світу. Однак є такі принципи свободи віросповідання, які не визнаються як окремими державами, так і окремими християнськими конфесіями, зокрема й католицькою. Насамперед, йдеться про принцип свободи на можливу зміну католицького віросповідання (хоча II Ватиканський Собор зауважив, що повага, на яку може претендувати кожна релігійна традиція, має гарантуватися також кожному релігійному переконанню та релігійній спільноті).

Право на свободу релігії не може бути підставою для зухвалого і нетолерантного ставлення до інших релігій і церков. Подібних випадків, на жаль, у міжконфесійних відносинах сьогодні є чимало. Свобода релігії і повага до права на свободу совісті (віросповідання) в реальній дійсності ще далекі від свого ідеалу. Спектр дискримінацій і нетерпимості в міжрелігійних відносинах залишається достатньо широким. І тому, повторимо ще раз, справедливий вимогу, зафіксовану в Декларації про релігійну свободу: «В користуванні всякими свободами треба зберігати моральну засаду особистої і громадської відповідальності: в користуванні своїми правами поодинокі люди і соціальні громади обов'язані моральним законом зважати і на права інших, і на свої обов'язки стосовно інших, і на загальне благо всіх. З усіма треба поводитися по справедливості й гуманності» [2, с. 382].

Висновки. Отже, релігія протягом усієї історії людства була важливим елементом життєдіяльності людських спільнот. Тому релігійну свободу і релігійні права відносять до найвагоміших факторів, які впливають на відносини між такими суспільними інститутами, як держава і церква. До основних принципів свободи совісті (свободи віросповідання) належать: фундаментальність і універсальність права на свободу віросповідання; вільне самовизначення особистості щодо конкретного релігійного світогляду (принцип внутрішньої свободи); вільна самореалізація віруючої людини в рамках свого віросповідного вибору (зовнішня свобода); безперешкодна діяльність відповідно до вимог власного сумління; свобода сповідання своєї релігії як приватно, так і публічно, індивідуально чи разом зі своїми одновірцями; відокремлення церкви від держави і свобода церкви; свобода від приневолення з боку «будь-якої людської влади»; свобода одержання релігійної освіти, релігійної інформації. Люди мають бути вільними від примусу в релігійних справах. У цій площині ніхто не повинен чинити всупереч власній совісті; обов'язку й відповідальності. Батьки, опікуни мають право забезпечувати навчання і виховання своїх дітей відповідно до власних релігійних переконань; обмеження свободи релігії мають бути визначені законом і бути необхідними.

Бібліографічні посилання

1. Браєн Дж. Гер. Католицизм і демократія: конфлікт зміни та співпраця // Релігійна свобода і права людини: Богословські аспекти : у 2-х т. – Т. 1. – Львів, 2000. – С. 201-218.
2. Декларація про релігійну свободу «Гідності людської – Dignitatis Humanae» // Документи Другого Ватиканського Собору. Конституції, декрети, декларації. – Львів : Монастир Монахів Студійського Уставу, Вид. відділ «Свічадо», 1996. – С. 375-392.
3. Єленський В. Релігійна свобода: українська реальність і світовий досвід // Релігійна свобода і права людини : правничі аспекти : у 2 т. – Т. 2. – Л. : Свічадо, 2001. – 376 с.
4. Католическая энциклопедия. – Т. I. А-З. – М. : Изд-во Францисканцев, 2002. – 1906 с.
5. Католическая энциклопедия. – Т. IV. Р-Я. – М. : Научная книга, Изд-во Францисканцев, 2011. – 1910 с.
6. Коул В. Дерем Перспективи щодо релігійної свободи: порівняльна структура. Релігійна свобода і права людини. Правничі аспекти. – Львів, 2001. – 281 с.

7. Свобода совісті та віросповідання в контексті міжнародних й українських правових актів та релігійних документів (витяги). – Видання друге (допрацьоване і доповнене) / Упорядник, автор передмови і приміток к. філос. н. М. Ю. Бабій. – К., 2006. – 164 с.
8. Султанов А.Р. О свободе совести и ее защите // Религия и право. – 2008. – № 2. – С. 40-43.
9. Тертуллиан К. Апология // Творения Тертуллиана. – СПб., 1849. – С. 60.
10. Хартия основных прав Европейского Союза [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_524.
11. Чарльз Е. Курран. Релігійна свобода і права людини у світі та церкві: християнська перспектива // Релігійна свобода і права людини: богословські аспекти : у 2-х т. – Т. I. – Львів : Свічадо, 2000. – С. 342-369.

Пайда Ю.Ю. Теоретическая концептуализация прав человека и религиозной свободы. Рассмотрены особенности теоретического обоснования прав человека и религиозной свободы с концептуализации данных понятий, выясняются средства и способы соблюдения данных прав человека. Освещена позиция государства и церкви относительно толкования и соблюдения религиозной свободы и прав человека.

Ключевые слова: права человека, религиозная свобода, теоретическая концептуализация, онтологические основания.

Payda Yu.Yu. Theoretical conceptualization human rights and religious freedom. This article is devoted to the peculiarities of theoretical justification of human rights and religious freedom of the conceptualization of these concepts, investigated compliance means and how these rights. Reveals the position of the state and churches in the interpretation and religious freedom and human rights.

Keywords: human rights, religious freedom, the theoretical conceptualization, ontological foundation.

Надійшла до редакції 03.02.2017